

MAGYAR SEGÍTŐCSAPAT A GÖLLHEIMI CSATÁBAN.

(1298 július 2.)

Habsburgi Rudolf német császár sírba szállt 1291 július 15-én a nélkül, hogy trónutódlására vonatkozó hő vágyait kiélégíthette volna. A tisztán családi s dynasztiai politikát űző férfi nem elégedett meg azzal, hogy Ausztriát mint örökös birtokot családjá számára biztosította, hanem mindent elkövetett, hogy fia, Albert, elérje a német császári koronát. Halála után bekövetkezett néhány hónapig tartó időközi kormányzatot Albert arra használta fel, hogy a trónrajutást a maga számára kieszközölje; a jelek azt mutatták, hogy kívánsága nem egészen elérhetetlen. 1292-ben egynéhány német főúr felkérte őt, hogy a Rajna felé vonuljon, sőt megígérték, hogy római királylyá is választják. A kilátásba helyezett megválasztás azonban elmaradt, mert az összegyűlt választó fejedelmek nem őt, hanem Nassaui Adolfot választottak meg királyuknak 1292 május 6-án. Albertnek azzal kellett megelegednie, hogy az új király őt eddigi birodalmi javaiban megerősítette. Hogy közte s a király között nem valami baráti viszony fejlődött ki és hogy Albert e balsikerét nem feledte el, magától értetődik.

Adolfnak nem sikerült magát a korona birtokában megerősíteni s az irányadó körök jóindulatát a maga számára megnyerni. Kapzsisága annyira gyűlöltté tette, hogy az eddig csak szunnyadozó ellenszenv 1298 táján nyílt ellenségeskedéssé vált.

Azok élén, kik Adolf ellen leginkább áskálódtak, Eppensteini (II.) Gellért mainzi érsek (1289—1305) állt, ugyanaz, ki 1292-ben megválasztatását vitte keresztül; de egyelőre csak

kevés úr állott melléje; ¹ csak hogy ezek nem voltak elegendők arra, hogy Adolfot trónjától megfoszszák; erre nagyobb hatalom kellett. Meg is jött.

*

III. András királyunk felesége Fenenna, ki 1295 szeptember 8-án még okiratot állított ki, nemsokára ezután egy három éves leány — Erzsébet — hátrahagyásával meghalt, minek következtében András részére egy újabb házasságkötés, több rendbeli oknál fogva, nagyon időszerinti kérdéssé vált. Az elárvult leánykának anyja kellett, Andrásnak pedig fitrónörökös. Igaz ugyan, hogy ezen követelményeknek bármely magyar honleány vagy külföldi hercegnő is megfelelehetett volna, de András e második leánynézőjét mégis csak arra akarta felhasználni, hogy valamely szomszédos uralkodó családdal kötendő házassági frigyével belső s külső ellenségek ellen magának megbízható szövetségest szerezzen. Az 1291-ben kötött béke óta András Albert osztrák herceggel a legjobb viszonyban élt és hacsak minden jel nem csal, 1293-ban a német korona elnyerésére czélzó támogatását is megígérte neki; ² így magától érthető, hogy Albert is viszontszolgálatokra kötelezte magát. Ily rokonszerű érdekek találkozásánál fogva egészen természetesnek kell találnunk, ha András második nejét a szomszédos és szövetséges fejedelmi udvarban kereste s Albert herceg leánya, az 1281 május 18-án született Ágnes mellett döntött. Kérését Bécsben szívesen vették; 1296 április 8-án Andrást Bécsben találjuk és ugyanazon évi július 8-án a veszprémi püspök, ki Ágnest királynénak koronázta, már udvari kancellárja is.

Vájjon Andrást az osztrák herceg 1296 után 1298-ig fegy-

¹ Ezek sorában voltak a következők : 1. Albert, a porosz sigmaringeni kerületben még létező *Haigerloch* ura; 2. Ottó s Engelbert (1277—1299 és 1277—1296), a valamikor a tecklenburgi grófsághoz tartozó, most pedig a poroszországi Osnabrück vidékén fekvő *Lingen* urai; 3. I. Walram (1282—1309) és unokaöccsei, a bajorországi *Zweibrücken* grófjai; 4. az Alsó-Elzászban székelő *Ochsensteini* grófok.

² 1293 április 24-én tanúsítja András, hogy Ivánka nevű premontrei szerzetes, túróczi prépost, mint követe, Cseh- és Németországban járt. (Hazai oklevéltár. 135.)

veres kézzel támogatta-e, arra nincsenek okirati bizonyítékaink; ha megtörtént volna, bizonyosnak vehetjük, hogy András ezt azon felette számos okiratban, melyekben Alberttel való érintkezését felemlíti, kiemelte volna; az azonban okiratilag be van bizonyítva, hogy Albert a közte s András között kötött frigyből határozottan hasznot húzott, a mennyiben magyar csapatok az ő érdekében sikra szálltak.

Albert nagyravágyása nem tudta elfeledni, hogy atyja halála után a német korona nem az ő, hanem Nassaui Adolf fejére szállt, és így minden tőle telhető módon arra törekedett 1296 után, hogy Adolfot megfoszssa a koronától, mely cél elérésére természetesen azon kellett lennie, hogy hatalmas és befolyásos szövetségesekre tegyen szert. Követei félbeszakítás nélkül úton voltak. A greiffensteini Landenberg Hermann közvetítette az András és Albert közötti titkos üzeneteket¹ és minden valószínűség a mellett szól, hogy Albert közbenjárása folytán, II. Venczel cseh király fia számára Andrástól az 1292-ben született Erzsébet magyar hercegnővel történendő eljegyzését kérte s hogy András ezen kívánságot készségesen teljesítette. Az eljegyzést 1298 február kezdetére tüzték ki. 1298 február 10-én rengeteg világi s egyházi előkelőségek gyűltek össze Bécsben.²

¹ Ezért megkapta 1298 márczius 28-án a sopronmegyei Kabold-ot (Fejér, Cod. dipl. regni Hungariae VI. 2, 124.); ő volt az, ki András halála után 1301-ben Ágneszt Magyarországból Bécsbe vitte.

² Ezeknek soraiból a következőket emelem ki: 1. III. András és neje; 2. II. Venczel cseh király; 3. II. Albert szász-wittenbergi herceg († 1298 aug. 25-én); 4. Hermann brandenburgi örgróf († 1308); 5. I. Boleszló, Oppeln hercege († 1313 máj. 14.); 6. IV. Ottó («mit dem Pfeile» melléknéven), brandenburgi örgróf († 1309 nov. 27.); 7–8. két karinthiai herceg [Ottó, Tirol grófja, Karinthia hercege (1295–1310, † 1315) és ennek fivére: Lajos (1295–1310 † 1310.), valamint Henrik (1295–1335)]; 9. Péter bázeli püspök; 10. Klingenbergi (II.) Henrik konstanci püspök (1293–1306); 11. Neuhausi Detre olmützi püspök (1281–1302); 12. Brambachi Bernát passauai püspök (1283–1313); 13. Batand fia Bicskei Gergely, választott esztergomi érsek (1298 febr. — 1303); 14. Tengerdi Tivadár győri püspök (1295–1304); 15. Gergely prágai püspök (1295–1301); 16. a Wildgra f.-ok családjából származott Emich freisachi püspök (1283–1311); 17. Rád nb. Benedek, veszprémi püspök (1289–1302); 18. Pál, pécsi püspök (1284–1299); 19. Paldau (II.) Ulrik, seckau püspök (1297–1308);

Az egyik krónikás ¹ a következőket mondja: «Hallatlan dolog, hogy egy fejedelmet annyi s oly előkelő személyiség látogatott volna meg; ez már nagyon régi idő óta ismeretlen. Oly sok magyar és kún jött, hogy alig lehetett számukra lakást teremteni a városban, miért is a külvárosokban szállásolták el magukat és lovaikat a szobákban és istállóban, kamarákban és minden néven nevezendő lakóhelyiségekben, miután onnan a bennlakókat kikergették. Ezt a lakosság még valahogy tűrte, de midőn a magyarok sok velök együtt lakó tisztességes ember nejét, leányait és szolgálóit közös birtoknak kezdték tekinteni, annyira felbőszültek, hogy a Stubenthoron kívül elszállásoltakból az összesereglett szomszédok csupán egy szobában tíz garázdálkodó magyart öltek meg.²

Február 12-én eljegyezték a magyar királyleányt a cseh trónörökösssel; mire a jelenvoltak sok fényes ünnepély után hazájukba visszatértek.

Csakhogy az egésznek más volt a háttere!

A fiatal pár eljegyzése csak egy nagyobb és ettől nagyon is eltérő vállalat eltitkolására szolgáló palást volt. A két gyer-

20. Fonstorfi (II.) Albert chiemseei püspök (1294—1322); 21. Hontpázmán nb. János *kalocsai érsek* (1278—1301); 22. Háb *váci püspök* (1294—1301); 23. Antal minorita szerzetes, *csanádi püspök* (1292—1300) és ezeken kívül számtalan nemes, báró, miniszteriális, lovag, apát, prépost, kanonok és sok magyar úr. Antal püspökről azt mondja a Continuatio Vindobonensis című krónika (ap. Pertz: Scriptorum rerum Germaniae IX. 720). «Frater Antonius ordinis fratrum Minorum episcopus Erloensis», a mi Erlau-nak, illetve az egri püspöknek felelne meg; de ez helytelen; az egri püspök 1275-től 1301-ig bizonyos András.

¹ Pertz, IX. 720.

² A zwelli krónika harmadik folytatása (ap. Pertz. IX. 659.) azt mondja, hogy az 1298. évi összejövétel alatt «a pogányoknak Albrandus nevű királya Bécsben megöletett». A Continuatio Vindobonensis (ap. Pertz IX. 720.) csak azt mondja, hogy a Stubenthor-on kívül tíz magyar-kún öletett meg; de van e krónikának egy kézirati példánya, melynek szélén egy egykorú kéz hozzáírta: «mondják, hogy ezek egyike az Albramm nevű kun király fia volt»; ezután egynéhány szó ki van vakarva. Ezen Albrandus vagy Albrammus nem más, mint Alpra kún főnök, ki 1279-ben nagy szerepet játszott. 1273 jún. 8-án I. Károly szicíliai király «magnificus vir Albre»-nek ezimezi őt. (Anjoukori diplomatai emlékek. I. 34.)

mek eljegyzésére (a cseh trónörökös csak kilencz éves volt) nem jött volna össze oly hatalmas fejedelmi gyűlés; a valóság az volt, hogy Albert hívei ezen összejövetelen a Nassaui Adolf elleni hadjáratot szentesítették véglegesen, a minek értelmében III. András is azokhoz csatlakozott, kik Albertnek segítőcsapatot bocsátottak rendelkezésére.

E hadjáratban Albert pártján a következők voltak: a szász, karantán és oppelni herczegek; két *brandenburgi* örgróf; a Rajna vidékéről a *mainczi érsek*; *Lichtenbergi Konrád strassburgi püspök*; *Henrik konstanci püspök*; III. Egon (1272—1316) és Henrik (1272 + 1302 kör.) a breisgauer *Freiburg grófjai*; *Eberhard Württemberg grófja* (+ 1325); *Frigyes Leiningen grófja*; ¹ *Hugó Werdenberg grófja* (1286 + 1308); *Veldenz grófja*; ² *Zweibrücken grófjai*; ³ a *Wild- és Raugrófok*; ⁴ *Ochsensteini Ottó*; ⁵ *Lichtenbergi János, Prueschink Ulrik* ⁶ Stájerország-

¹ Ketten voltak akkor: öregebb (III.) Frigyes (1272 + 1299 kör.) és öccse ifj. (IV.) Frigyes (1299, + 1310).

² Az *Ellenhard-féle krónika* kiadója (ap. Pertz XVII. 136) Györgynek nevezi; de 1298-ból csak Albertet ismerjük, kinek fia György csak 1327-től 1347-ig ismeretes.

³ Ezekből éltek 1298-ban *Eberhard* (1283 + 1315), *Ottó* (1296 + 1314) és *Walram* (1289 + 1309).

⁴ A kútfő mondja: «hirsuti et sylvestri». Comes hirsutus a közép-korban egynéhány grófi család czíme volt. VI. Emicho a rajnavidéki Nahe nevű folyóról nevezett Nahegau (= Nahe kerület) grófja (+ 1140) két fiút hagyott hátra, kiknek egyike, Konrád a «Wildgrófok» (= Waldgrófok = comites silvestres = erdőgrófok), másika pedig, Emich (1140—1172) a Raugrófok családját alapította. Kihalásuk után birtokaik részben a bajor Pfalz-ra, részint a Salm-családból származott Rheingrófokra (= Rajnagrófok) szálltak. 1298-ban a következő erdőgrófok éltek: 1. I. Gottfried (1250. + 1301), 2. V. Konrád (1280, + 1305), 3. II. Frigyes (1298 + 1369), ez utóbbinak az atyja, II. Gottfried, 1280-ban lép fel és meghal 1298-ban; nincs tehát kizárva, hogy ő is részt vett a hadjáratban. A Raugrófok között éltek: 1. I. György (1279 + 1309), 2. IV. Konrád (1274 + 1317), 3. III. Rupert (1291 + 1298), 4. III. Henrik (1288 + 1340).

⁵ Elzászban két Ochsenstein nevű grófi család volt, de lehet, hogy csak egy és ugyanazon család két ágát képviselték. Ochsenstein helység Elzász-Zabern mellett Geroldseck és Dagsburg között fekszik. Ezen Ottónak az anyja, Kunigunda, Habsburgi Rudolf császár nővére volt.

⁶ *Lichtenberg* a porosz Rajnatartományban fekszik; urai a XIII-ik

ból, *Walsee Ulrik* Ausztriából, *Falkenbergi Hadmar*, *Pillichsdorfi Detre* (később Pozsonymegye főispánja), *két Kreutzberk*, *a fiatal Hounfelder*,¹ *egy Pergau*. Ezekon kívül voltak még seregében osztrák, magyar, cseh, karantán és egyéb fejedelmektől segítségére küldött csapatok. A 200 lovasból álló cseh csapatot bizonyos Zavis vezette.

A magyarok viseletéről és fegyvereiről a német kútfők² következőleg nyilatkoznak: Voltak majd hatszázan; ³ ijaikból még visszafelé is tudták nyilaikat gyorsan kilőni; minden fegyverzet nélkül lovagoltak; hosszú hajukat befonva viselték, mint az asszonyok; hosszú szakállukat a német rend tagjainak módjára viselték. Oly bátrak és gyorsak voltak, hogy nem létezett az a folyó, melyen ne tudtak volna úszva vagy lovagolva átkelni. A magyarok és a kúnok mindnyájan ijakkal és nyilakkal voltak felfegyverezve és ezekkel harczoltak is; az osztrákok vasfegyvereket használtak.

Adolf seregében voltak: *Ottó bajor herczeg*, *Rudolf rajnai pfalczgróf* († 1319; különben Adolf veje), *Helfenstein grófjai*⁴

század kezdetétől ismeretesek. Az itt szereplő (I.) János meghalt 1315-ben. Nagybátyja Konrád († 1299) strassburgi püspök volt.

A *Prüschenk-család* az osztrák Hainburgban volt törzsökös. A XIII. században nagy szerepet játszott Henrik és Ulrik. A XV. század végén a család tagjai mint Stattenbergi (Stájerországban) bárók szerepelnek és megkapják a Hardegg-család birtokait.

¹ Ily nevű családot sem Ausztriában, sem Stájerországban nem találunk. Nagymartoni Pál országbíró 1344-ben arra kéri a pápát, hogy «nepoti suo Georgio de *Honvelt*» lovagnak és ennek nejének külön gyónatát engedélyezzen. Ezen *Honvelt* (= *Honfeld*) kétségkívül osztrák vagy stájer ember, a mit Nagymartoni Pál családi viszonyai támogatnak. Itt és Ottokárnál valószínűleg a stájerországi deutschlandsbergi kerületi kapitányságban fekvő *Hohenfeld*-del van dolgunk.

² Nevezetesen *Ellenhard* krónikája (ap. Pertz XVII. 140).

³ Ottokár szerint csak 200 lovas gyorsíjjász és ötven más, kiket Domonkos (Güsszingi Iván veje) vezetett.

⁴ *Helfenstein* valamikor Svábországban fekvő grófság volt, mely később Fürstenbergre és Württembergre szállt. Urai a grófi címet viselték; egyikök (Lajos † 1391) kalocsai érsek lett. A hadjáratban részt vettek III. Ulrik (1289 † 1315) és az 1273-ban felmerülő II. Rudolf. A család 1626-ban halt ki.

a *Strahlenbergiek*, egy *Oettingeni* gróf¹ és az öreg *Imermann* (kiről Ottokár azt mondja, hogy a pfalczgróf embere).

Seregének felfegyverezéséről a kútfők már sokkal többet közölnek. Például voltak olyanok, kik szitaszerű vashálót viseltek fejükön;² olyanok is voltak, a kik «wambasiá»-t³ viseltek, melyre vasinget, azaz vasgyűrűkből összetett oly ruhát viseltek, melyen keresztül nyíl embert nem sebesíthetett. Száz ilyen

¹ *Oettingen* a bajor-sváb kormánykerületben fekszik. A család hercegi ága még ma is él. 1298-ban a következő családtagok éltek: II. Frigyes (1293–1315), V. Konrád (1282, † 1313), VIII. Lajos (1282, † 1307 előtt), VII. Lajos (1279, † 1313).

² «qui cassias ferreas in capitibus habebant.»

³ A tudós dr. Jaffé Fülöp († 1870) — ki Pertz XVII. kötetéhez kis szótárt írt — e szót csak a kolmári krónika nyomán tudta megmagyarázni. A forrás mondja: «wambusia, id est tunicam spissam ex lino et stappa vel veteribus pannis consutam», vagyis kenderből (kóczból) vagy régi posztóból nagyon sűrűn összevarrt ködmön-féle. A magyar okiratok is ismerik; azokban mint bambusium szerepel. Helyes magyarázata a következő: A francia *bombasin* jelenleg annyi, mint dupla parket (= Bar-chent) vagy bizonyos selyemszövet; azelőtt bombassin volt a neve s egy keresztbe szőtt szövetet jelentett, melyet eredetileg Felső-Olaszországban (Milanóban, Comóban) fagyapotból, teveszörből, selyemből, később juhgyapjúból Francia-, Angolországban és Hollandiában készítettek. A készítőket bombassin-takácsoknak nevezték, kik a selyem-, vászon- és szövet-takácsokhoz tartoztak. A francia *bombasin* félig gyapjuból, félig selyemből volt, többnyire mintázva, egyszínű vagy mindenféle színben; az angol *bombasets* részint gyapjuból kis és nagy mintában, részint félselyemből, csíkos; a németeket leginkább Rochlitz, Krimitschau és Gerában készítették, hol csíkosak és mintázva voltak. Augsburgban, Memmingenben, Kemptenben és Kaufbeuernben fagyapotból és lenvászonból készítették, honnan a Levanteba és Olaszországba szállították. Olasz nyelven a bambagia annyi mint fagyapot, miből a bambagino (= a francia bombasin) származik. Vajjon a német Wamms nevű ruhadarab a wambasium leszármazottja-e, nem éppen bizonyos, de előfordul mint *ruhadarab* hazai okiratainkban is különféle alakban. Legelőször találom 1231-ben Miskócz nb. Bars comes nevének végrendeletében (Knauz, Monum. eccles. Strigoniensis I. 280): «purpura *bumbachia* (igy!) propuncta», a miből következik, hogy a nők is használták. 1360-ban (Zichy-oklevéltár III. 164.) Sárosmegyében mint *bambusium*, 1400-ban (Hazai oklevéltár 331.) szintén mint *bambusium* stb. 1435-ben mint a rövid kabát egy része *banbusia* fordul elő (Zichy-oklevéltár VIII. 552.).

fegyveresnek nem kellett ezer fegyvertelennek támadásától félnie. Igen soknak igen nagy és erős lovaik voltak, melyeket a régi kútfők «dextrarius»-oknak neveztek;¹ ezek vaskarikával voltak betakarva; a rajtuk ülők csizmákat, vaskeftyüket és fejükön ékesen díszített sisakokat viseltek. Az egyik kútfő² ezt még a következővel egészíti ki: Ezeken kívül volt még Albert seregében 800 német fegyveres, kiket «Spe(e)rknappen und geringes Volk»-nak neveztek és miután sógorát, Kerden (= Kärnthen = Karantánia) herceget magához hívta, ki összes nemes alattvalóival ezer nehéz lovascsapat élén jelent meg, útját a Rajna felé vette.

A krónikás azonban még valamit talál említésre méltónak. T. i. hogy az «örökös női» nem sem hiányozzon, 800 nő is társult a sereghöz, kiknek mindegyike azonban bizonyos adót fizetett. A hadvezetőség t. i. felügyelőt nevezett ki, kinek az volt a feladata, hogy e nőket minden jogtalan és felesleges zaklatás és támadás ellen védelmezze; ennek minden nő hetenkint egy dénárt fizetett.

A két ellenfél előhaladásáról több rendbeli tudósításunk van, melyekből azonban csak egyetlen egy³ valóban példás. A csapatok menetrendje s a haditervek helyes megbirálása itt oly plasztikai szabatosággal van megírva, hogy az akkori időből származó tudósításoknak mintaképeül szolgálhatna. Igaz ugyan, hogy adatait egynéhány más tudósító részint kiegészíti, részint némileg magyarázza is, de mindez nem változtat a forrás értékén, mely mellett a többiek — bár számos adatuk határozottan felhasználható is — csak másodsorban szerepelhetnek.

*

Albert az Ausztriában összetoborzott seregével a Duna mentén *Linzig* jutott. Bajorországon keresztül csak úgy juthatott, hogy Ottó bajor herceget az átvonulás okozta károkért kár-

¹ A kútfő a «dextrarius» alatt oly nagy lovat ért, mely kiválik a kisebbek között úgy mint Nagy Sándor makedón király Bukephalosa.

² *Ellenhard* (ap. Pertz XVII. 140).

³ Az *Ellenhard*-féle krónika (ap. Pertz XVII. 135—137).

talánította. Innen *Augsburg* felé vonult, mi alatt úgy Stájerországból mint Ausztriából új csapatok csatlakoztak hozzá, melyeket Henrik karantán herczeg hozott neki. Most átkelt a *Lech folyón* és addig maradt e vidéken, míg eljövetelének híre egész Svárorszáiban közismeretes lett és innen is tetemes segítőcsapatokat nyert. Körülbelül nyolcz napi itteni tartózkodás után *Landsbergen* a *Mahrenbergi* úton keresztül *Meinmingen* felé vonult; innen a rajnamelléki *Schaffhausenba* ment. Útját folytatva a Bodeni-tó mellékére *Ueberlingenbe* jött, hol a sereg rövid időig pihent. Innen *Waldshutra* mentek, hol a husvéti időt beleértve (április 6—7.) két hétig pihentek. Innen a Breisgauban fekvő *Freiburgba* jött, a hol Preitenfurti Konrád salzburgi püspök (1291—1312), Leiningeni Frigyes és Lichtenbergi János csatlakoztak hozzá seregeikkel együtt. Innen *Rheinauba*¹ ment, hol főszemlét tartott és két éjet töltött, mire *Kenzinbe* vonult.

Adolf annak hallatára, hogy Albert a Rajna felé vonult, a rendelkezésére álló csapatokat összpontosította; minden áron arra törekedett, hogy Albert a királyválasztásra kitűzött határidőn belül ne tudjon eljutni rendeltetési helyére; ezt azzal vélte elérni, hogy a dunamenti *Ulm* felé elébe vonult. Albertet ez sehogy sem akadályozta; mert a midőn hírét vette, hogy Adolf ellene tör, ő is elébe vonult. Adolf belátta, hogy ellenfelének túlnyomó seregével nyílt csatában meg nem mérkőzhetik, tehát Ulmba húzódott vissza, a minek következtében Albert útját minden ellenállás nélkül egészen a rajnamenti *Waldshutig*² folytathatta. Adolf összes követőivel haditanácsra ült össze, mire a legnagyobb gyorsasággal *Breisach*³ felé sietett azon szándékkal, hogy a még Waldshutban tartózkodó Albert előtt a Strassburg fele vezető utat elzárja. Tervét azonban oly körülmény hiúsította meg, a melyre nem volt elkészülve. Tudnillik Konrád strassburgi püspök az ellenkező irányból segítségére sietett Albertnek; ereje elég jelentékeny volt. Saját csapata 800 har-

¹ *Rheinau* a bádni nagyherczegség bádni kerületében van.

² *Waldshut* jelenleg Báden nagyherczegségben a freiburgi kerületben az Elz mentén fekszik.

³ Ez a bádni nagyherczegség freiburgi kerületében van.

czosból és a kellő nagy és nehéz lovakból állott. Hozzá csatlakozott Strassburgnak 10,000 emberből álló gyalogos és lovas csapatja is; mindezek már most Freiburgig vonultak, hogy Alberttel egyesüljenek. Adolf ennek hallatára Kolmár, Schlettstadt, Neuenburg (a Rajna mentén Breisgauben), Mühlhausen, Breisach, Kaisersberg városok katonaságát és Theobaldot, Pfirt grófját¹ hívta magához, kikkel egyesülve, oly tekintélyes erővel rendelkezett, a melylyel már bátran vonulhatott ellenfele elé.

Igy jutott el a bádeni nagyhercezségben az Elz folyó mentén még létező *Kenzingenbe*.²

Albert azalatt a strassburgi püspökkel és ennek népeivel elhagyta *Freiburgot* azon szándékkal, hogy megtámadja Adolfot, ha erre alkalmas terület kínálkozik. Április 24-ike előtt ő is *Kenzingenbe* jött. Adolf erre diplomáciai tárgyalásokra adta magát. Elküldte Alberthez az öttingeni grófot és az öreg Imermannt (a pfalczgróf egyik emberét), előadatta a megválasztatás ténye által szentesített jogát és felhívta, hogy ennek alapján hagyja abba az ellene intézett ellenségeskedést. Ezt Albert, magától értetődik, megtagadta.

Kenzingen — mint már említettük — az Elz folyón feküdt. Albert a folyó inneni partján ütötte fel táborát és várakozó álláspontra helyezkedett; Adolf és serege a folyó tulsó partján tartózkodott. Majdnem azt mondhatjuk, hogy a két tábor sátrai egymás mellett álltak. Mindkét sereg emberei egymással beszélgethettek, de a folyó miatt egymáshoz jutni nem tudtak. Adolf különben élelmiszerhiányban is szenvedett, mert Breisach és Kolmár városok nem tudtak számára elegendő kenyeret sütni.

Albert seregének élelmezésére vonatkozólag a következő adatokat találjuk.³ Midőn Albert Strassburgban időzött, jelentették neki, hogy Hagenau, Speier, Worms és Oppenheim városok neki sem kenyeret, sem bort, sem egyéb szükségleteket eladni nem akarnak, hanem nyiltan ellene s hivei ellen állást foglalni szán-

¹ *Pfirt* (franciául Ferrette) Felső-Elzász attkirchenei kerületében van.

² Az egyik forrásban az elferdített *Leinczing* áll.

³ *Ellenhard* ap. Pertz XVII. 140.

dékoznak. Megbizta tehát marsallját, Landenbergi Hermannt, hogy szerezze be valahogy a szükségleteket. Landenberg felkért egynehány strassburgi polgárt, hogy adjanak el neki búzát. Ezek elismerték ugyan, hogy a fehér búzának quartja tiz strassburgi garassal (= solidussal), a zab quartja pedig hat garassal jól meg van fizetve, de még sem hajlandók arra, hogy e czikkeket ily áron odaadják; de ha az eladandó árút július 1-én belül szabad szállítani és ezen időn belül a szállított mennyiség után járó pénzüsszegeket a mondott időben érvényes árfolyam szerint megkapják, akkor hajlandók az eladásra. A marsall ennek alapján oly szerződést kötött, hogy a szállítandó buza mennyiségét a polgárok tetszésére bizta; voltak olyanok, kik 3000, mások, kik 5000 quart-nyit, de voltak olyanok is, kik annyit szállítottak, mint a mennyit akartak. A kitűzött határnapon megjelent Landenberg Strassburgban; megbecsülték a szállított élelmiszereket, mire a marsall ezeket kifogástalanul kifizette. Az eladók azonban nagyon csalódtak, üzérkedésük nem sikerült. Az akkori árfolyam szerint a búzának quartját öt, a zabét pedig három garassal fizették meg; egy taliga borért, melynek azelőtt nyolcz font volt az ára, most csak kettőt kaptak. Az árak hanyatlása egyáltalában oly nagy volt, hogy minden néven nevezendő kelleket olcsó áron adtak el.

Albert azonban nem akart itt nyílt csatába bocsátkozni. Kiadta a rendeletet tehát, hogy gyalogsága előre menjen *Rheinu*-ba, ő pedig majd másnap gyorsan követi azt. Másnap felgyújtotta sátraid és gyalogságát követte.

Albertnek ugyan kedve volt ahhoz, hogy ellenfelét megtámadja, de ellensége hadiállása nem engedte meg, hogy a folyón átkeljen. Várt egy ideig és a midőn bizonyossá lett, hogy az átkelésre gondolni sem szabad, kettős javaslatot intézett Adolffhoz: vagy vonuljon a király a folyótól olyan távolságba, hogy Albert őt megtámadhassa, vagy ő maga húzódik vissza egy mérföldnyire, hogy Adolf támadhassa meg őt.¹ Adolf egyiket sem

¹ Ugyanez történt 38 évvel korábban, midőn 1260 nyarán IV. Béla s cseh II. Ottokár hadai a Morva partjain farkasszemet néztek egymással. Ekkor Ottokár, ki a tétlenséget megunta, azt üzente Bélának, hogy

fogadta el, hanem visszaüzente: «ismeri ő az ügyet; nem kell neki tanács, ő tudja legjobban mit csinál.»

Így tartott ez tizenkét napig, melynek lefolyásával a fejlődelmektől Albertnek adott határidő végére járt. Tehát útját vette Mainz-nak. Midőn Strassburg városához érkezett, azon kellemtlen ténynyel kellett számolnia, hogy a mainzi érsek a választatásra kitűzött határidőt egy hónapra elhalasztotta. Ez májusban történt és még ugyanazon hónapban felütötte táborát a Strassburgtól három mérföldnyire eső, a Rajna mentén Brumath és Bischweiler közötti Kurzenhausen nevű helységben. Ez már május végén vagy június kezdetén történhetett.

Adolf május 29-én ostrom alá vette a strassburgi püspökséghez tartozó Ruffach nevű várost,¹ melyet a körülötte fekvő összes területtel elhamvasztott. De ez csak pyrrhusi győzelem lehetett. A városban tartózkodott t. i. Lichtenbergi János, Konrád strassburgi püspök nővérének a fia, ki Albertnek a hive volt; ez kirohant az ostromolt városból és oly sikeresen harczolt Adolf ellen, hogy ez majdnem 1500, részint nagy, részint kisebb lovát elveszítette és 200, részint nemes, részint nem nemes embere a harczterén elesett vagy fogságba került.² Junius 11-én Adolf feladta Ruffach ostromlását és Egingnheim-ba vonult,³ melyet megtámadott; de jun. 16-án abba hagyta az ostromlást.

Midőn júniusban a királyválasztatásra kitűzött nap megérkezett, Albert Mainz felé vonult. Adolfnak — ügylátszik — nem volt kedve ahhoz, hogy őt nyomban kövesse; ellenkezőleg megtartotta az eddigi állását és úgy henczegett, hogy a herczeg

húzódjék kissé vissza a Morva balpartjától, hogy a csehek zavartalanul átkelhessenek a folyón, azután pedig vívják meg a döntő ütközetet a Bélától meghatározandó helyen; de a mennyiben Béla jobbnak találná, hogy az ütközetet a Morva túlsó partján vívják meg, t. i. a Morvamezőn, akkor Ottokár húzódik vissza, hogy lehetővé tegye a magyaroknak a zavartalan átkelést.

¹ A felsőelzászi gebweileri kerületben. Az egyik forrásban *Rubach*, a másikban *Rubiaccum* a neve.

² Ottokár úgy adja elő a dolgot, hogy maga Albert küldte volna oda Lichtenbergi Jánost és az osztrák Wallsee Ulrikot száz vagy több osztrák és stájer harczossal.

³ Ez a felsőelzászi kolmári kerületben van.

«szökése» után most már Strassburg kertjeiben salátát és torzsákat szeretne enni. Midőn ez a püspök és a város tudomására jutott, mindketten hatalmas sereggel a városon kívül felütötték táborukat egy mérföldnyi távolságban attól az úttól, melyen a király akart feljök vonulni. De nem maradtak tétlenül, hanem hogy közeledését megakadályozzák, felállították seregüket a Strassburgtól nyugat felé fekvő (felső-) *Schäffelsheim* és a *Breuschfolyó* között¹ és szétrombolták az Adolf-párti Schäffelsheim tornyát. Adolf, midőn erről értesült, nem sokat törődött azzal, hogy királyi szavát beváltsa, hanem rögtön késznek nyilatkozott arra, hogy minapi tervét megváltoztassa; már nem kellett neki sem strassburgi saláta, sem torzsa. Átment a *breisachi hidon* és még ugyanazon napon innen a Breisachtól nyolcz mérföldnyi távolságra eső *Offenburg*-ba vonult. Itt sem volt maradása, félt a strassburgi püspöktől és a várostól, miért is még ugyanazon napon az Offenburgtól hat mérföldnyire eső *Steinbach*-ba² s innen, mint egy menekülő, *Speier*-felé sietett.

Az ezalatt Mainz-ba érkezett Albertet újabb kellemetlenség érte, a mennyiben királylyá választatását június 23-ára halasztották, miből természetesen sok költsége s kára támadt. Hogy ezt valahogy pótolja s a halasztás idejét tétlenül ne töltsse, ostrom alá vette a pfalczgróf tulajdonát alkotó *Alzey* városát,³ melyet el is foglalt. Június 23-án végrevalahára megválasztották és le-tették kezébe a hűségi esküt.

Adolf ennek hallatára maga mellé gyűjtötte a birodalmi városok, nevezetesen *Speier*, *Worms*, *Frankfurt* és *Oppenheim*⁴ fegyvereseit és ezeket saját seregével egyesítve, megtette az első lépést ahhoz, hogy Albertet nyílt mezőn megtámadja.

A bajorországi Pfalz nevű kormánykerületben levő kirchheimbolandeni járásban fekszik Lautern mellett *Göllheim*, mely-

¹ A kútfőben *Brusca*; az Ill mellékfolyója alsó Elzászban; kezdete a Vogézek fővölgyében, vége *Strassburg alatt*.

² Jelenleg Bäden nagyhercezség bühli kerületében.

³ A hesseni rajnahesseni tartományban.

⁴ Ezt nem szabad Offenheimmal összetéveszteni. Oppenheim a hesseni rajnahesseni tartományban a Rajna mentén fekszik.

nek határában az úgynevezett *Hasenbühel*¹ feküdt. Ez lett a döntő csata színhelye.

★

Adolf seregét következőleg állította fel: Összes erőit három csatarendre osztotta fel. Az elsőt alkották bajor Ottó, Rudolf pfälzgróf és a frank urak csapatai. A második csatarendbe került két elkülönített osztály, melynek elseje a németalföldi és sváb, másodika pedig az Elzász és a Rajnavidékből kapott embereiből állott; e csatarendben magának is szemelt ki helyet; a harmadik rendet marsallja vezényelte. Egész éjjel azzal foglalkozott, hogy a felállítás rendben és a kiadott utasításoknak megfelelőleg történjen; a kémek csak úgy repültek az egyik táborból a másikba.

Albert szintén három csatarendet alakított. Karantáni Henrik emberei s a stájerok megkapták a parancsot, hogy reggel a krajnaiakkal egyesüljenek; ez volt az első csatarend. Walsee Ulrik csapata, a *magyarok*, csehek és osztrákok alkották a másodikat. A harmadik a frank, sváb, elzászi s rajnavidéki csapatokból állott. Ochsenstein Ottó kezére — kivel már fent találkoztunk — bizta a «Sturmfahne»-t, vagyis a harczászlót. A Hainburgban székelő Prueschinek Ulrik udvari marsall lett az osztrák házizászló vivője.

A csata lefolyását az egyik kütfő így ecseteli. Adolf a bajor Ottóval és Rudolf pfälzgróffal együttesen Alberttel szemben foglalta el hadiszállását. Albert ismerte ellenfele természetét; tudta, hogy hirtelen fellobbanó s meggondolatlan ember; erre alapította tehát haditervét. Adolf, ki a támadást nem bírta bevárni,

¹ Ez a helyes kiejtése; Bühel a németben annyi mint a magyarban a *nyom*, vagyis a vadak csülkeinek lenyomata (= Fährte) a puha talajban, hóban és sárban. Egyes források «collis leporum»-nak nevezik; Ottokárnál a «Hasenberg»-nevet viseli, a mi a latin elnevezést támogatja, a mennyiben *collis* annyi mint halom, *Berg* pedig hegy; egyszer azonban Ottokárnál a *Hasenbach* nevet is viseli. Bühel-végezetű helységet azonban fentén kívül is ismerünk. A még most is létező Lamberger-családnak volt egy ága, mely magát *Rotenbühel*-ről nevezte s 1689-ben kihalt. Némelyek szerint a német puchil=Büchel=Bühel=Bühl annyit jelent mint Hügel, vagyis a magyar *halom*.

csak kevés fegyveressel megkísérelte, hogy közel jusson Albert-hez. Albert emberei erre hátrálást színleltek, minek az lett a következménye, hogy Adolfot seregétől jól messzire elcsalták és elkülönítették. Albert csak ezt várta. Látván, hogy terve már eléggé sikerült, felhívta seregének legkiválóbb parancsnokát, Henrik karantán herceget és egyebeket, hogy résen álljanak és kitartsanak. Ezalatt azonban a szárnyak már támadásra rohantak és miután már nem volt annyi idejük, hogy magukat lovassaggal és oldalvédekkel ellássák, a *collis leporum* (= *Hasenbühel*) nevű téren megkezdték a csatát. Albert lobo-góját *Leiningeni Frigyes*, Adolf-ét a *Rechberg*-család egy tagja¹ vitte, még pedig mindkettő kifogástalan vitézséggel. A zászlókat követve, mindkét fél harcossal a legkifejlettebb erővel, karddal és lándzsával törve egymásra, vívták a harcot.

A csatát Adolf első csatarendjének vezérei: bajor Ottó s Rudolf pfalczgróf kezdték meg oly heves rohammal, hogy még az osztrák krónikás is² dicsérettel illeti őket. Midőn Adolf a fegyverek zaját meghallotta, a körülötte lévők előtt azon kívánságát fejezte ki, hogy ő is részt vegyen a harcban. Bár környezete ezt nem helyeselte, sőt tiltakozott ellene, Adolf megsarkantyuzta lovát és sisakját egy lánczon hordva, belerohant a javában harcolók közé. A gyors lovaglás alatt lova egyszerre csak földre bukott, a király pedig eszméletlenül alája került; hozzásiettek, szabad helyre vitték, hol a friss levegő hatása alatt annyira visszanyerte öntudatát, hogy lóra is ültethették. Ezalatt harmadik csatarendje is harcba lépett. Mindkét oldalról vitézül folyt a küzdelem. Karantáni Henrik, Albert első csatarendjének vezére, ügyesen verte vissza a bajorok támadását és valószínűleg le is győzi őket, ha kellő időben újabb segítőcsapat nem támogatta volna azokat. Az osztrákok soraiban Karantáni Henriken kívül Wallsee Ulrik szerezte magának a legtöbb érdemet.

Adolf is részt vett a harcban; inkább meggondolatlanul viselkedett, mint gyáván. Szerencsétlenségére éppen akkor esett

¹ Ekkor több Rechbergi élt; itt esetleg II. Konrádról (1293 + 1307 kör.) lehetne szó; úgy látszik, hogy több zászlóvivő is volt.

² Ottokár, ap. Seemüller 960.

le fejről a sisak, midőn «a kölykeitől megfosztott medveanya módjára» gyors iramban Albert felé rohant, hogy ennek közvetlen közelébe jusson. El is érte. Albert azonban a sisak és arcvédő nélküli ellenfelére intézett első kardvágásával ennek homlokát, a szemöldökök felett, oly súlyosan megsebesítette, hogy az, vértől borítottan, elhomályosodó szemmel és eszméletlenül a földre bukott. Ez alatt mind a két fél vitézei szinte egy csomóvá forrtak össze és így küzdöttek. Adolf súlyos sebének látára nemcsak a megsebesült Ottó bajor herceg, hanem Rudolf pfalczgróf is hátat fordítottak a küzdelemnek.

A *Helfensteiniek*, a *Strahlenbergiek*¹ több másokkal szintén futásnak eredtek «és bemocskolták nevüket le nem mosható szennyel.» *Katzenellenbogeni Éberhard*² fogságba került és Albert elé vitték. Rudolf herceg zászlóvivője *Bruneggi Gottfried*,³ kiváló férfi, a csatában szenvedett sérülések után maradt sebhelyeket még évek mulva is büszkén mutogatta.

Hogy ki ölte meg Adolfot, arról eltérők az adatok; némelyek azt mondják, hogy egy raugróf ölte meg, mások azt állították, hogy az ifjabb *Zweibrückeni gróf*⁴ tette, egyéb források szerint egy erdőgróf volt a tettes, a mit maga Albert is állítólag elismert később. Van oly változata is a dolognak, a mely szerint Albert ölte meg Adolfot; de ez kétségkívül nem egyéb, mint Albert egyik osztrák dicsőítőjének koholmánya.⁵ De van-

¹ *Strahlenberg* dynasztacsalád székhelye volt, mely 1408-ban a bajor Pfalz-Mosbachra szállt. 1298-ban a dynaszták sorában a következők szerepeltek: IV. Konrád (1284–1295, +1301 előtt) és fivére I. Rennewart, ki 1291-ben merül fel.

² Róla még alább szó lesz.

³ *Brunegg* jelenleg a svájci Aargau nevű kerület lenzburgi járásában van. Benne székeltek a *Bruneggi urak*. A régibb források «Brunegk»-nek írják a nevet és azért valószínűbb, hogy itt a svájci helységgel van dolgunk, mert van egy Bruneck (Brunecken) nevű helység és kerületi kapitányság Tírólban.

⁴ Ez, a krónika szerint, nemsokára a csata után, valamely folyón való átkelés közben, vízbefult. Ha ez igaz, akkor sokkal később történhetett.

⁵ A magyar okiratok egyhangulag kiemelik, hogy Adolf ezen ütközetben életét veszítette; de arról, hogy ki volt a megölője, csak az 1298 szept. 1-én kiállított oklevél szól, melynek értelmében Adolfot Albert ölte

nak olyanok is, a kik azt állítják, hogy egy ismeretlen harcos mérte Adolfra a halálos csapást. Tetemét a csatatéren találták. Oldalán, teljes fegyverzetben feküdtek «*Hysenburg*», «*Tynkenbach*» és «*Hohenfels*» urai.¹ Adolf hívei sorából elesetek vagy fogságba kerültek a következők: 1. *Habsburgi Rudolf*,² 2. egy *rheinbergi Truchsess*,³ ki azelőtt a Speiergau császári előljárója volt, 3. *Weinsbergi Konrád*,⁴ 4. *Eberstei-*

volna meg. Csakhogy az osztrák források, melyek e pontra nézve kétségkívül több hitelt érdemelnek, ezt nem igen igazolják. Így tehát a magyar okirat adata csak átvitt értelemben állja meg a helyét, t. i. úgy, hogy Adolf az Albert által ellene indított hadjáratban vesztette életét és így Albert csak közvetve volt halálának okozója.

¹ Az egyik kútfő «*Hysenburg*»-ot mond. Az *Isenburg*-család még most is él hercegi ágban; birtokai a hesseni nagyhercegségben és a Hessén-Nassau nevű porosz kormánykerületben fekszenek. 1298-ban éltek: János (1278 + 1327), Robin (1272—1302), egy másik János (1289 + 1335), Gerlach (1259—1303), Lajos (1258—1313). Ellenhard krónikája szerint (ap. Pertz XVII. 137.) az *Isenburg*-család egyik tagja részint túleröltetés, részint pedig a nagy hőség okozta kimerülés következtében vesztette életét. A krónikás szerint Adolf lobogóvivője volt. *Stälin* (Geschichte Württembergs III. 92.) szerint *Henrik* a neve.

«*Tynkenbach*» előfordul az egyik kútfőben, de ily nevű helységet nem ismerünk jelenleg Németországban, de van több *Finkenbach*., melyek egyike (*Finkenbach-Gersweiler*) a bajor pfalci kormánykerület *kirchheimbolandeni* járásában fekszik. Két más *Finkenbach* (felső s alsó) van a hesseni *Starkenburgi* tartomány *erbachi* járásában. A legnagyobb valószínűség a mellett szól, hogy a Pfalczban fekvővel van dolgunk.

Hohenfels van a Felső-Pfalz *parsbergi* kerületében. Urai sorából ismeretesek: I. Albert, ki 1302-ben szerepel és így valószínű, hogy 1298-ban már felnőtt ember lehetett; III. Henrik 1290-től 1326-ig ismeretes.

² Az 1232-ben elhalt (II.) *Habsburgi Rudolf* grófnak két fia volt, kiknek egyike, III. Albert (+ 1240) fia *Rudolf* által az osztrák fejedelmek őse lett. A másik fia, az 1249-ben elhalt *Rudolf* egyenes őse lett a *Laufenburgi grófoknak*, kik a svájci *Aargauban* a *Rajna* mentén fekvő *Laufenburgban* székelték. Ezen *Rudolf* fia *Gottfried* meghalt 1271-ben és ennek fia (VI.) *Rudolf* (1271—1314) került 1298-ban fogságba.

³ *Rheinberg* van a porosz *düsseldorfi* kormánykerület *mörsei* járásában nem messze a *Rajnától*. *Truchsess* (= a latin *dapifer* = a magyar tálnok) nevű család igen sok volt Németországban; 25-nél többet ismerek.

⁴ *Weinsberg* van a württembergi *Neckar-kerületben*. 1298-ban két *Konrád* nevű ura volt: III. *Konrád* (1277—1311) és fivére IV. *Konrád* (1292—1303).

niek,¹ 5. *Uesenbergiek*,² 6. *Nassaui Rupert* (Adolf fia), 7. *Pappenheimi Hildebrand*,³ 8. *Bergheim ura*, 9. *Hageneck ura*,⁴ mely utóbbi kettő 16 kétfogatú kocsin a sereg élelmiszereit továbbította. Az összesek számát 700 nemesre teszik, kik között hatvan gróf és báró volt.

Adolf hulláját a Rosenthal nevű cziszterczita zárdába vitték, hol ideiglenesen eltemették. Albertet minden tekintetben győztesnek ünnepelték. Adolfnak az volt a nagy hibája, hogy elhamarkodta a dolgot és segítő csapatait nem várta be. Warnesbergi Bohemund trieri érsek (1286—1299) erős csapattal akart segítségére jönni Adolfnak, de midőn a csata eseményeiről értesült, visszament.⁵

Hogy kik estek el Albert kiválóbb emberei közül, azt a források alig emelik ki, holott az Adolf-pártiakról erre vonatkozólag elég részletességgel szólnak. Az egy Ochsensteini Ottóról (Albert zászlóvivőjéről) mondja Ellenhard,⁶ hogy roppant fáradozása a hőség okozta kimerülés következtében halt volna meg.

¹ *Eberstein* most a bádeni nagyhercegségben van; 1298-ban élt két Henrik nevű ura (1284—1311 és 1285—1303). Vilmos 1296-tól 1322-ig ismeretes.

² Így nevezi őket Ellenhard krónikája. Pertz (XVII. 137) megjegyzi, hogy Uesenbarg Bádén nagyhercegségben Breisach és Kenzingen között fekszik.

³ A kolmári krónika (ap. Pertz XVII. 265) mondja, hogy e fiatal, erős, előkelő s gazdag ember, a fegyverszünetben bízva, fivérét akarta meglátogatni, de az ellenség által megöletett, mire őt Kolmárban *április 27-én* nagy pompával eltemették. A stájer Ottokár azt mondja, hogy a fegyverszünetet mindkét seregbeliek nagy része arra használta fel, hogy az Elzfolyón átkeljenek. Midőn Albert oldaláról bizonyos Hakenberg (Hattenberg) Henrik a folyó másik partjára jött, észrevett ottan egy embert, kinek már régóta halálós ellensége volt; neki rohant és kardjával agyonszúrta. Ez volt Pappenheim Hildebrand birodalmi marsall. Mindamellett azonban, hogy a két forrás Hildebrand halálát 1298 április 27-ike táján történtnek mondja, Hopf atlaszában (42. l.) azt találjuk, hogy Pappenheim Hildebrand Biberbach marsallja, ki 1278 óta szerepel, csak 1309-ben halt meg.

⁴ Itt a Felső-Elzász rappoltsweiler kerületében fekvő (felső) *Bergheim* értendő. *Hageneck* Kolmár és Sulzbach között fekszik.

⁵ *Ellenhard* krónikája ap. Pertz XVII. 135=137, *Chronicon Austriacum* ap. Pertz, S. S. rec. Austriacarum I. 1230.

⁶ Ap. Pertz XVII. 137.

A későbbi Arenpeck Vid némi érdekes változattal adja elő a történeteket. Szerinte Albert 1298 márczius 12-ike táján Ottó, alsó-bajor fejedelem beleegyezésével vonult át seregével Bajorországban keresztül és a *Weichenstephan* nevű monostorban töltötte az éjt 6000 fegyveresével. Seregében sok osztrák, magyar és cseh is volt, kikkel a Rajnavidékre eljövén, *junius 23-án* a mainzi érsek, a strassburgi s a konsztanci püspök segítségével Adolf ellen nagyobb sereget gyűjtött. Ennek hallatára Adolf, Rudolf pfalczgróf, Ottó bajor herczeg és egynéhány birodalmi város — nevezetesen Speier és Worms — segítségét szerezte meg magának, mire fejedelmeinek segítőcsapatait be nem várva, egynéhány tervnélküli, össze-vissza eső s hasztalan csetepaté után az ilyenkor nem tanácsos elhamarkodással Albertet az úgynevezett Hasenbuhel mellett (szerző helytelenül mondja: Hasenhubel) a legnagyobb heveességgel megtámadta. Albert visszavonulást színelte, mire azonban egész erejével fegyvereit ellene fordította. Körülbelül félnapig tartott a harcz. A bajor herczegek az első csatarendben álltak és egy új harczmódjukkal, t. i. túlées kardokat használva, ellenfeleiket majdnem megtizedelték; de ez rájuk nézve vésteljes volt, a mennyiben maguk a herczegek és számos nemeseik lovaikat elvesztették; ennek ellenére tántoríthatatlan vitézséggel a megölt emberek és lovak tetemein állva a küzdelmet még sokáig folytatták. Az elhullott lovak sokasága oly gátat alkotott, hogy Albert lovasai őket nem tudták elérni s ártalmatlanokká tenni, mert ők is igen sok lovat vesztek. Adolf, ki szintén az első vonalban harczolt, segítségükre akart menni lovas századával és ennek élén — kiváló harczos lévén — átvette a vezetést; a szerencsétlen véletlen hozta azonban magával, hogy lova megbotlott és Adolf, még mielőtt a támadást megkezdhetne volna, lováról lebukott, ez alá került és annyira megnyomatott, hogy midőn emberei őt a lóra visszaültették, majdnem eszméletlen volt. Ily állapotban és mert gyengesége miatt sisakját nem tudta fején tartani, még azt a könnyelműséget is elkövette, hogy vigyázatlanul az ellenség támadásainak tette ki magát, minek következtében a minden oldalról reátamadók csapásai alatt lelkét kilehelte. Tetemét — mely oly meztelen volt, mint egy újszülött gyermeké — *julius 2-án* a Wormstól két mér-

földnyi távolságra eső Tursberg nevű hegy alján a speieri mező határán, a Ponlat nevű vár mellé vitték; eltemették a Rosenthal) nevű monostorban.

A *Continuatio Vindobonensis*¹ a fentieket még néhány apróbb adattal egészíti ki. Nevezetesen: Albert (1298-ban) a bőjt kezdetén csekély osztrák és körülbelül 300 magyarból álló seregével Bajorországon keresztül nyugodtan vonult át. Sváországban már összetűzött az Adolf-pártiakkal. Innen Strassburgba jött, hol a püspök és számos nemes ünnepélyesen fogadta. Innen, királylány történt megválasztatása után, nagyraőtt seregével egy *Alcey* nevű városba vonult,² melyet elfoglalt és el is hamvasztott. Később a *Munstreis*³ és Rosenthal nevű klastromok között ütötte fel táborát, hol őt a tróntól megfosztott Adolf számos német fejedelem segítségével hevesen megtámadta. *Julius 2-án* kenyértörésre került a dolog; mindkét ellenfél a római királyi zászló alatt jelent meg a harctéren. Albert győzött, Adolf pedig elesett. Fia számos nemessel fogságba került, sokan pedig meghaltak; Ottó bajor herceg és Rudolf pfalczgróf (Adolf veje) megmenekültek; Adolfot a rosenthali klastromban temették el.

Polheimi Weichard folytatója,⁴ ki az eddigieket nagyban megerősíti, még a következő részleteket adja: Adolf akkor adta ki lelkét, mikor a bajor hercegek harca még javában folyt. Eleste után a hercegek futásnak eredtek és csak Heidelbergben egyesültek újra. Ottó herceg három oly súlyos sebet kapott, hogy életben maradása kétségessé vált. Midőn ezen Ottó Adolf segítségére a Rajna felé vonult, Haigerlochi Albert gróf, Albert osztrák herceg anyai nagybátyja, őt oly gyalog és lovascsapattal támadta meg váratlanul, mely sokkal nagyobb volt, mint amaz, t. i. a melylyel Ottó akkor rendelkezett; az ütközet mindamellett Ottó győzelmével végződött, miután a gróf és majdnem 400 embere elesett. Azt is mondták, hogy a király és a bajor her-

¹ Ap. Pertz IX. 720., 721.

² Most Alzey a rajnahesseni tartományban.

³ *Munstreis* a jelenlegi Münstertraisen.

⁴ Ap. Pertz IX. 814.

czegek embereiből csak kevesen, ellenben a nehéz lovakból 1500-an estek el.

Az osztrák források a hadjárat részleteiről vajmi keveset mondanak. Említést tesznek ugyanis néhány olyan főúrról, kik kétségen kívül magasabb parancsnoksággal bizattak meg, de az alantosabb rangúakról és a részletekről mélyen hallgatnak. Az egykorú stájer Ottokárt kivéve, kinek megbízhatóságához különben sok szó fér, a többiek a magyar segítőcsapatról csak éppen hogy megemlékeznek, de azt fűzik hozzá, hogy a magyarok Bécsben a fejedelmek összejövetele alkalmával csunyán viselkedtek; de hogy a csatatéren mit és mennyit műveltek, arról hallgatnak. Annál többet tudnak erről hazai okirataink, melyek itt is fényes bizonyítékát adják annak, hogy a nemzet fiainak a harctéren kifejtett működéseinek részletezése dolgában akár mily néven nevezendő külföldi kútfőket túlszárnyalnak.

Elemezzük tehát őket.

1. A fővezér volt *Pilis* *nb. Miklós fia Demeter*. III. Andrásnak e kedvencz embere 1277-ben merül fel; 1285-ben királynéi tárnokmester és Zólyommege főispánja; 1297 július 8-tól egyúttal Pozsonymegye főispánja is, mely két hivatalában 1300-ban még található, + 1312-ben. Mint a magyar segítőhad fővezére tehát Pozsony- és Zólyommege főispánja volt. Egyenes utódait nem ismerjük. Oldalrokonaitól származik a Balassa-család.

2. *Merzsa* *fia Benedek* 1300-ban III. Andrástól a sárosmegyei Kajáta nevű birtokra megerősítő levelet kap.¹ Érdemeire vonatkozik a következő passzus is: «Midőn ezen Benedek Demeter mesterrel együtt azon segítőhad soraiban küzdött, melyet Albert jelenlegi római királynak Adolf, néhai római király ellen küldtünk és ezen Benedek ott súlyosan megsebesült stb.» E Benedek a Szinnyei Merse-család őse.

3. *Hontpázmán* *nb. Marcel* *fia Csépán* megkapja 1299-ben az ugocsa megyei Visk helységet.² «Tekintetbe veszszük, hogy e Csépán akkor, midőn Demeter Pozsony- és Zólyommege főispán-

¹ *Hazai okmánytár*, VIII. 452.

² U. o. VIII. 445.

ját Albert római királynak, akkori osztrák és stájer hercegnek segítségére küldtük Adolf római király ellen, *saját vérét ontva* a csatatéren vitézül harczolt, a mint ezt Demeter mester szóbelileg velünk közölte stb.» Tőle származik a Zovárdfi-család.

4. *Csák nb. János fia János*, a Sopronmegyében törzsökös Kisfaludi-családdal egy és ugyanazon egyenes őstől származó Mihályi-család tagja. Részt vett Demeter mester hadjáratában, «melyben Adolf Albert által megöletett»; az adományozás kelte 1298 szeptember 1.¹

5. *(Balog-) Semjén nb. Egyed fia Iván* megkapja 1299-ben a beregmegyei Cybek nevű földet.² Itt is kiemeli a király, hogy Iván Demeter zászlója alatt Adolf ellen vonult «midőn sok királyhű ember vele egyesülten oda vonult». Elmondja, hogy a megszokott hűség útjáról le nem térve, számos nehéz órában a halálfélelemtől menten *nem minden vérontása nélkül* kivált. Tőle származik az öregebb Kállay-család.

6. *Madács fia Pál* megkapja 1300-ban a zólyomi várhoz tartozó Cserén-t (a mai Cserint Zólyom megyében). Az adományozás idején ő Demeter főispán tisztviseelője. Ő is ennek zászlója alatt vonult Adolf ellen és részt vett a *Rajna folyó mellett lezajlott mezei csatában, hol meg is sebesült*. Kiemeli az okirat, hogy *Adolf király a csatában elfogatott és kegyetlenül megöletett*, Albert pedig dicsőségesen győzött.³ Ő az ismert Madách-család egyik őse.

7. *Tolvaj fia Péter* megkapja 1298. jul. 26-án a Pozsony megyében lévő Semke nevű birtokára a királyi megerősítést.⁴ Különösen kiemeli az okirat, hogy akkor, midőn Demeter zászlaja alatt Adolf ellen harczolt ott, *az előkelőbb nemesekhez és a*

¹ *Fejér*, VII. 3., 112.

² *Fejér*, VI. 2., 184.

³ *Fejér*, Codex diplom. VI., 2., 263—264. — 1300 máj. 28-án újabb adományozásban részesíti őt András és akkor rövidesen csak azt mondja, hogy Pál a Rajna folyó vidékén Demeterrel együtt harczolva, vérét ontotta. (*Wenzel*, Árpádkori új okmánytár, X. 374, *Fejér* VI. 2., 295. szintén közli ezen okiratot; de van benne lényeges sajtóhiba, a mennyiben «circa aquam Reyn» helyett «circa aquam Byn» áll.)

⁴ *Wenzel*, V. 183.

magasabb parancsnokokhoz tartozó személyt foglyul ejtett és két súlyos sebesülést szenvedett, a mit Demeter mester a királynak szóbelileg előadott.

«Tolvaj» a régi okiratokban mint személynév szerepel. A Pozsony megyében még létező Boldogfalva nevű helység Tolvaj nevű egyik tulajdonosáról vette valamikor fel a Tolvajföldre nevet. Fenti Péter pozsonymegyei, csallóközi birtokos, mely minőségben 1316 jan. 25-én még szerepel.¹

8. Ürményi Benedek fia István megkapja 1316-ban a nyitrai megyei Kelecsényt, melyért azelőtt a pozsonymegyei Maholány-t cserébe adta. Ez utóbbit pedig III. András azért adta Istvánnak, mert a Rajna vidékén valamikor halálmegvetéssel a király szolgálatában kiválóan működött.² Atyja: Pál; fia Ürményi István 1283. jul. 13-án szerepel.³

9. Merzsa fia Pózsa fia István, a kellemesi Melczér család öse, szintén részt vett e hadjáratban. A reá vonatkozó okirat⁴ mondja, hogy István urával, Demeter mesterrel elindulva a Rajna mentén *Strassburg városa vidékéhez* vonult és az onnan előrehaladó Albert (herceg) úr érdekében több más királyi tiszttel együttesen harczolt. *Két sérülést is szenvedett, a mint ezt András király az Albert részéről hozzá intézett leveléből megtudta.*

10. Bázs fia János, tolnamegyei nemes, megkapja 1299-ben a tolnamegyei (Egyen-) Szárazdot, mely adományozásban fivérei Roland és Pál is részesülnek. A király mondja: ⁵ «Midőn szeretett hívünket, Demetert, Pozsony és Zólyom megye főispánját, Albert akkori osztrák-stajer hercegnek, a mostani római királynak, az akkori római király: Adolf, nevezett Albert főellensége ellen segítségül küldtük, fenti János hozzá csatlakozott és felette dicséretes katonai tetteket vitt véghez. Ezen főcsatában, melyet nevezett Albert, Adolf király ellen vívott, és melyben ezen Adolf kegyetlenül megöletett, Albert pedig dicsőségesen győzött, János

¹ Knauz, Monum. Eccl. Strigoniens, II. 717.

² Anjoukori okmánytár, I. 394.

³ Fejér, VII. 5., 461.

⁴ Okiratok a Melczér-család levéltárából, 7.

⁵ Wenzel, V. 205.

e csatában karddal felfegyverzett *hat lovagot és Adolf király palatinusának*¹ *egyik rokonát fogságba ejtette, a mint ezt nekünk maga Demeter személyesen előadta, de maga is súlyos sérüléseket szenvedett.*

11. *Radoszló fiát, Radoszlót, bányai nemes várjobbágyot, András király még 1298-ban az ország nemesi sorába emeli.*² Róla mondja a király, hogy Demeter főispánnal együtt, Albert segítségére, *külföldi s távol vidékre, t. i. Rajnán inneni s túli földre vonult* és Adolf néhai német király ellen azokkal együtt, kiket saját költségein magával vitt, dicsőségesen harczolva, az ellenfél csatavesztéséhez sokkal hozzájárult. Radoszló a magyar nemzet és király dicsőségére, Adolfnak seregéből *sok fogoly ellenséges vitézt hozott Albert királynak színe elé a föld külön-*

¹ A *palatinus* szó jelen esetben nem a magyar «nádor»-nak veendő; ez nem más mint a régi *comes palatii*, a miből a német »pfalzgróf« származik. A *comes palatii* a frank «major domus»-nak felelt meg és kezdetben nem is jelentett mást, mint az udvari palota felügyelőjét, vagyis a mai főudvarmestert. A kisebb udvarokban alkalmazott palatinus, vagy a német pfalzgróf sem volt más, mint a palota felügyelője és igazgatója.

Hogy ki volt Adolf palatinusának azon rokona (= frater), kit a tolnamegyei harczos foglyul ejtett, nem éppen határozott dolog. *Pauler Gyula* (A magyar nemzet története 1301-ig) művének II. 582. és 744. l. a pfalzgróf *testvéréről* szól és egy német író nyomán azon valószínűségnek ad kifejezést, hogy alatta Katzenellenbogeni Éberhard gróf unokaöccse: Vilmos, vagy Diether értendő. Katzenellenbogen valamikor a Majna s Rajna vidékén fekvő önálló grófság volt, mely 1479-ben Hessen-re szállt. (Lichtenbergi) II. Diether (= Dietrich = Detre), ki 1244 körül meghalt, két fiut hagyott maga után, kik az atyai birtokot két részre felosztották. III. Diether megkapta Ó-Katzenellenbogent, I. Éberhard pedig Új-Katzenellenbogent, mindketten felmerülnek 1245-ben; Diether meghalt 1276-ban, Éberhard 1312-ben. Diethernek három fia volt: I. Vilmos, (+ 1331), Berthold (+ 1316), ki a papi pályára lépett és IV. Diether (+ 1315). — Éberhard fiai: Fülöpp (+ 1290 kör.), Diether (+ 1289), Gellért (+ 1312) és II. Bertold (+ 1319). — *Éberhard nővére Adelheid* (+ 1288. febr. 22.), *Adolf királynak az anyja, Éberhard tehát Adolfnak az anyai nagybátyja*, miből nagyon is érthető, hogy Adolfnak legkitartóbb híve maradt. Hogy a göllheimi csatában fogságba került, már fentebb láttuk, de az, hogy ő lett volna Adolf palotafelügyelője, nincsen bebizonyítva.

² *Wenzel*, XII. 619,

féle vidékéről összegyűlt hadsereg láttára. A nemesség adományozása főként Demeter főispán kérésére történt.

12. *Olgyai András fia Péter* 1298-ban a pozsonymegyei Csallóközben lévő Felabonyban 300 hold földet kap.¹ Érdeme abból állt, hogy Demeter főispán zászlaja alatt Albert király támogatásában, a Rajna vidékén harczolt. Érdekes, hogy a pozsonyi káptalan az adományozandó földekről szóló jelentését 1298 szeptember 28-án keltezte, a miből következik, hogy a király a hazatért harcosok megjutalmazásával nem igen késett.

13. *Miklós fia János*, a pozsonyi vár Felabonyon lakó jobbágya s rokonai megkapják 1299-ben a nemességet. János is részt vett Demeter főispán zászlaja alatt az Adolf ellen indított hadjáratban, melynek lefolyása alatt a csatatéren megsebesült.²

14. *Palásti Ivánka fia Jób*, a honti vár nemesi jobbágya megkapja 1300-ban az országos nemességet.³ Ő is Demeter főispánnal vonult Adolf ellen, a mely alkalommal királyának kiváló szolgálatokat tett.

Azon okirat, melynek erején Ján és Tivadar a liptói Medekesre 1298-ban királyi megerősítést kapnak,⁴ *hamisítvány*.

Teljesség kedvéért még meg kell említenünk, hogy a stájer Ottokár rimés krónikája szerint Güsszingi Iván veje Domonkos e hadjáratban szintén részt vett és ötven lovast vezetett. Nincs ugyan nyomós okunk arra, hogy a krónikás ezen adatát kétségbe vonjuk, de feltűnőnek kell találnunk azt, hogy hazai forrásaink Güsszingi Ivánnak ezen vejéről egyáltalában mit sem tudnak és hogy III. András, ki — mint láttuk — a hadjárat részeseinek kitüntetésében nem igen fukarkodott, egy ily előkelő résztvevőről, mint a hatalmas oligarcha vejéről, említést nem tesz.

*

Hogy meddig tartott a magyar segítőcsapat működése, azt a következő adatokból határozhatjuk meg némi bizonyossággal:

a) fentebb már láttuk, hogy a pozsonymegyei Tolvaj fia

¹ *Hazai oklevéltár*, 164. és 166.

² *Fejér*, VI., 2., 189.

³ *Palásty oklevéltár*, I. 30.

⁴ *Wenzel*, X. 300.

Péter a hadjaratban szintén részt vett. Az ő érdekében állít ki Demeter főispán, *pozsonyi bíróházaival együtt*, tehát még Magyarországon, egy 1298 febr. 22-én keltezett okiratot.¹ Ez teljesen összevág a krónikával, melynek értelmében Albert a magyarokkal együtt a bőjt kezdetén Németország felé fordult;

b) Demeter már *július 26-án* személyesen adja elő András királynak, hogy Tolvaj fia Péter dicsőségesen harezolt,² *akkor tehát már otthon volt*, de nincs kizárva, hogy az előadás már jul. 26-ika előtt egy pár nappal megtörtént;

c) a hadsereg feloszlásáról (= leszállásáról) szólnak a következő adatok: Az egri káptalan jelenti 1298 okt. 23-án a királynak, hogy Hontpázmán nb. Miklós számára bizonyos határjárást eszközölt. E jelentést a felek a hadsereg feloszlása után következő tizenötödik napon mutatták be István alországbíró-nak, ki erről Budán a feloszlás utáni 22-ik napon adott ki ítéletlevelet. Ugyanezen országbíró felhívja Budán,³ a feloszlás utáni 29-ik napon az esztergomi káptalant, hogy az esztergommegyei Karva helységben határjárást tartson, mire a káptalan nov. 3-án jelentést tesz. Ezek alapján feltehető, hogy a feloszlás csak [szeptember második felében történt. Igaz ugyan, hogy [a] közigazgatás és a bíraskodás akkor sokkal gyorsabban folyt] mint [ma, de nem szabad felednünk, hogy idő kellett, a míg a káptalani jelentések a Budán székelő alország-bíró kezébe jutottak.

Dr. WERTNER MÓR.

¹ *Wenzel*, V. 200.

² *U. o.* V. 183.

³ *U. o.* X. 307., 309., 312. és 317.